



INTRODUCERE

Războiul nostru este, de multă vreme deja, de negăsit pe rafturile librăriilor. Epuizate și niciodată reeditate până azi, aceste *Amintiri din Rezistență* au produs o puternică impresie la apariția lor, în 1946. Descriind o luptă de aproape cinci ani împotriva opresiunii naziste, de la primele gesturi de respingere a ocupantului, din vara lui 1940, până la pușcările hitleriste, trecând prin nașterea uneia dintre primele organizații de rezistență în zona ocupată și prin detenția în închisorile franceze, Agnès Humbert își dezvăluia itinerarul, fără înflorituri, fără grandilocvență, într-un stil dens și totodată concis.

Foarte curând și fără întreruperi, istoricii s-au inspirat din plin din această mărturie, considerată, pe bună dreptate, un text important cu privire la perioada respectivă. Într-un mare număr de lucrări științifice și de mărturii ale celor din Rezistență, Humbert este astfel citată ca referință, îndeosebi atunci când este vorba de ilustrarea primelor forme de disidență. Cu toții aduc un omagiu adevarului afirmațiilor ei. *Războiul nostru* înfățișează, aşadar, profilul contradictoriu al unui document clasic, frecvent utilizat în ultimele decenii, dar rezervat unui cerc restrâns de inițiați, inaccesibil unui public larg și, în final, puțin cunoscut.

Autoarea, Agnès Humbert, tocmai împlinise cincizeci de ani când și-a publicat cartea. Născută în 1896, la Dieppe, este fiica lui Charles Humbert, ofițer activ care s-a lansat în politică nu fără succes. Deputat, apoi senator pentru regiunea Meuse, începând din 1908, specialist în probleme militare, și-a trăit momentul de glorie atunci când a alertat clasa politică și opinia publică asupra deficitului

francez în materie de armament, în ajunul Primului Război Mondial. Pentru a-și sprijini ambițiile politice, a achiziționat, în 1915, *Le Journal*, cu ajutorul unor fonduri dubioase provenind de la bancheri cu legături în Germania. Reținut în februarie 1918, a petrecut cincisprezece luni în arest preventiv la Santé, înainte de a compărea în fața consiliului de război. Afacerea s-a terminat printr-o hotărâre de neurmărire penală, dar a însemnat sfârșitul carierei sale politice.

La douăzeci și unu de ani, în ianuarie 1916, Agnès Humbert s-a căsătorit cu pictorul Georges Sabbagh, de care avea să divorțeze în 1934. Doi fiți se vor naște din această căsătorie. De formație acuarelistă, ea începe imediat studii de istoria artei la École du Louvre. Licențiată în Litere, își completează studiile universitare obținând diplome în filosofie și etnografie. Publică, în 1936, un studiu despre pictorul Louis David². Un an mai târziu, intră ca asistentă la Muzeul Național al Artelor și Tradițiilor populare, care tocmai fusese creat: similar Muzeului Omului, dar cu mai mare accent asupra Franței, acest muzeu se află tot în Palatul Chaillot. Devine curând cea mai apropiată colaboratoare a primului director al muzeului, Georges-Henri Rivière. Femeie cu convingeri de stânga și militantă antifascistă, ea susține cu entuziasm guvernul Frontului Popular, predă la Universitatea muncitorească și colaborează activ la revista *La Vie ouvrière*, unde își semnează articolele cu pseudonimul Delphine Girard. Aceste angajamente politice se regăsesc și în sfera profesională. Ea participă, astfel, la activitatea de cercetare fotografică privitoare la grevă, cu prilejul mișcărilor sociale din 1936, înainte de a întreprinde, în vara anului 1939, o călătorie de studii în URSS asupra muzeelor și culturii sovietice, care confirmă atașamentul ei la cauza comunistă. Când izbucnește războiul, este deja o femeie matură de patruzeci și trei de ani, deprinsă să militeze, înzestrată cu o solidă cultură politică și capabilă să înțeleagă rapid raporturile de forță. Citindu-i cartea, mai bine decât o va spune vreodată orice notă biografică, oricât de completă ar fi, descoperim o foarte puternică personalitate, integră și generoasă, animată de convingeri profunde de la care nu se abate, și de o franchețe absolută. Agnès Humbert este o femeie rațională, aptă să analizeze cu

luciditate o situație, și totodată o femeie de acțiune, pe care munca concretă nu o face niciodată să dea înapoi.

O LUCRARE HIBRIDĂ

Prin însăși structura sa, prin istoria intimă a scrisului și a construcției sale, *Războiul nostru* este un text unic. Vorbind despre dezastru, despre primele luni ale ocupației Parisului și despre activitățile ei din sânul Rezistenței care tocmai se năștea, cele șaizeci de pagini care formează primele două capitole sunt retranscrierea jurnalului intim pe care Agnès Humbert l-a ținut cu scrupulozitate, începând din iunie 1940. Pe drumurile exodului mai întâi, apoi în „Parisul sub svastică”³, ea și-a așternut pe hârtie, zi de zi, impresiile și activitățile. Această mărturie pe viu, livrată aproape zilnic, în direct și fără a lua distanță, se termină pe 13 aprilie 1941⁴, respectiv cu două zile înainte de interogarea ei la Paris de către poliția germană. Nu se reia decât la sfârșitul lucrării, în aprilie 1945, în momentul eliberării ei de către armata americană. Al zecelea și totodată ultimul capitol al cărții, intitulat „Vânătoarea de naziști”, este din nou alcătuit din note aproape zilnice, livrate ca atare, și care retrasează acțiunea ei alături de serviciile americane, în primele săptămâni de după înfrângerea germanilor.

Mult mai lungi și acoperind cele trei sferturi din carte, celeșapte capitole care constituie inima lucrării evocă perioadele petrecute în închisorile franceze, procesul „afacerii de la Muzeul Omului”, în ianuarie și februarie 1942, lunga ei deportare în Germania și munca silnică în pușcăriile naziste. Mare parte din lucrare a fost aşadar redactată după consumarea faptelor. Neputându-și lua note după arestare, Humbert își reconstituie parcursul după eliberare, bazându-se doar în amintiri.

Războiul nostru juxtapune, deci, două moduri distincte de scriitoră (materia brută și instantanea a jurnalului, pasta prelucrată și șlefuită a amintirilor) care acoperă, de asemenea, perioade diferite. Între intervalele scurte de timp, incredibil de dense, de la începuturile Rezistenței (7 iunie 1940–13 aprilie 1941) și primele săptămâni

de după eliberare (4 aprilie–9 iunie 1945) se intercalează timpul suspendat, aproape șters, al detenției și al deportării. În aceeași carte își găsesc astfel locul mai multe lucrări care par, prin natura și condițiile redactării lor, eterogene. Acest conținut hibrid face din carte un produs editorial cu totul original, ținând de două genuri literare care, în mod obișnuit, nu se prea amestecă. Probabil acest caracter inclasabil a fost ceea ce a descurajat comentariile editorilor, îndeobște înclinați să republice tot ce are legătură cu istoria Rezistenței.

Și totuși, în pofida acestei structuri particulare, o reală unitate se degajă din ansamblu. Mai multe elemente explică această continuitate niciodată întreruptă.

Precizia memoriei mai întâi, care se aplică la fel de bine oamenilor întâlniți, cât și locurilor și situațiilor. Pe bună dreptate, autoarea poate scrie:

„Amintirile mele sunt atât de limpezi, încât le pot scrie urmând o ordine riguroasă. Totul e notat în memorie ca în niște carnete, totul se continuă, nu am decât să întorc încet filele⁶.“

Pentru a păstra prospețimea și precizia acestei „materii prime“, Agnès Humbert s-a înămat, pe de altă parte, la acțiunea de a-și pune pe hârtie foarte rapid experiența. În opozitie cu numeroși martori care vor aștepta ani buni, chiar decenii, înainte de a pune mâna pe condei, Humbert s-a pus pe treabă imediat după eliberare, adică chiar din primele zile ale lui aprilie 1945. Deja din Germania, în orașul Wanfried din Hesse, începe să-și adune amintirile, să-și reconstituie cu precizie parcursul ultimilor patru ani și să scrie. Această muncă o continuă la întoarcerea ei în Franța, în iunie 1945, pentru a o încheia în ianuarie 1946. Mențiunile „Wanfried, aprilie 1945“ și „Paris, ianuarie 1946“, care figurează chiar la sfârșitul lucrării, dovedesc rapiditatea cu care a fost dusă la capăt redactarea, întreprinsă fără zăbavă. În doar zece luni și în pofida epuzării rezultate dintr-o detenție de peste trei ani, Agnès Humbert a izbutit să-și termine manuscrisul; *Războiul nostru* apare în primăvara lui 1946, ceea ce îl face să fie una din primele mărturii publicate despre anii de război. Între desfășurarea faptelor și scrierea lor, răgazul a fost redus la maximum. Amintirile sunt intacte, „calde încă în urma încercărilor“ suferite, și n-au avut încă timp să fie îngropate, umbrite, chiar denaturate de timpul care trece.

Precizia memoriei și vitezei de execuție a povestirii vine să li se adauge stilul adoptat. Reușita lui Humbert este aceea de a păstra, de-a lungul întregii lucrări, un ton omogen, viu și pitoresc totodată, dând mare atenție respectării scrupuloase a regulilor jurnalului: astfel stau lucrurile cu folosirea prezentului în narativă, cu menționarea sistematică a datelor și locurilor sau cu folosirea constantă a unor anecdotă, care luminează și oferă consistență povestirii. De la un capăt la altul, ea scrie „în maniera“ unui jurnal intim, pentru că, fără îndoială, socotește că este mijlocul cel mai bun de a depune mărturie, mijlocul cel mai apt de a păstra viața experiență trăită. Făcând să se piardă astfel urmele, eliminând schimbările de registre literare, ea reușește să-i dea cititorului iluzia că citește un jurnal de bord ținut cu regularitate. Povestirea ei păstrează prospețimea și spontaneitatea pe care le pot oferi doar cele mai bune cronici.

Un alt element îi conferă unitate ansamblului. El ține, de data asta, nu de formă, ci de fond, adică de afirmațiile făcute. Rezistența constituie firul conducător al cărții. Subtitul ales, *Amintiri din Rezistență*, nu e nicidcum unul nejustificat; pretutindeni și mereu, în libertate la fel ca în închisorile franceze, lagărele și uzinele germane, Agnès Humbert ne povestește lupta ei. Cu arme și cu mijloace care variază în funcție de împrejurări, ea n-a lăsat niciodată garda jos și și-a continuat lupta clipă de clipă, împotriva opresiunii naziste. Acest refuz continuu de a se supune și această voință de nezdruncinat de a se lupta se fac simțite la fiecare pagină.

UN DOCUMENT EXCEPȚIONAL

Trebuie să ne întoarcem la primele capitole ale cărții care alcătuiesc jurnalul ținut în primele luni ale Ocupației, între iunie 1940 și aprilie 1941.

Faptul de a fi ținut un jurnal în această perioadă nu constituie în sine un lucru ieșit din comun. Și alții în afară de Agnès Humbert au făcut-o, iar unele jurnale au fost publicate. Jurnalele ținute

în timpul Ocupației de indivizi atât de diferiți, precum Edmond Duméril, Charles Rist sau Léon Werth⁸, constituie prețioși indicatori asupra suferinței, preocupărilor și speranțelor francezilor din acei ani tulburi.

Printre cei care au luptat în Rezistență, mai rari sunt cei care și-au asternut pe hârtie impresiile și au descris viața de zi cu zi. Căutând cu atenție, găsim totuși câteva exemple, puțin numeroase, de luptători în Rezistență care sunt și autori de jurnale. Jean Guéhenno⁹ în zona ocupată, Charles d’Aragon¹⁰ în zona de sud fac parte dintre acestea. Însă zadarnic am căuta în textele lor o urmă explicită a rezistenței pe care au opus-o. Neabordând niciodată activitățile clandestine, ei dau dovedă de o extremă prudență, interzicându-și să citeze nume proprii, să evoce întâlniri sau să vorbească despre acțiunile întreprinse. Constrângerile și pericolele clandestinității au constituit, după cum se poate ghici, o frână puternică în calea destăinuirilor. Teama de investigații polițienești, grija de a se proteja și de a nu compromite pe nimeni generează la acești scriitori din Rezistență un permanent proces de autocenzură. Scrisul devine un filtru remarcabil: el ascunde la fel de mult, dacă nu și mai mult, decât dezvăluie.

Jean Guéhenno a exprimat magistral ponderea acestor constrângerile și consecințele lor asupra conținutului însuși al jurnalelor intime. În prefată pe care o redactează în 1947, pentru ediția completă a cărții sale *Journal des années noires*, el scrie:

„... Ceea ce aruncă o umbră asupra acestui jurnal, și țin să-l previn pe cititor în legătură cu acest lucru, este faptul că nu puteam nota totul. Acestea erau timpurile, acestea erau constrângerile: nu mai aveam nici măcar dreptul să avem secrete. Din acest jurnal, atât de prudent totuși, ascundeam pagini pe măsură ce erau scrise. Dar mă temeam mereu că polițistul omniprezent le va descoperi. Din acțiunile camarazilor și ale prietenilor mei, trebuia să nu rămână nici o urmă. Aș fi putut eventual să le consemnez eșecurile. Nu mi-era interzis să notez întemnițarea sau moartea lor. Dar despre curajul lor, despre tot ce cutezau, nu puteam scrie nimic fără să risc să-i compromit. Până și de gândurile fraterne pe care le aveam pentru ei, nu sunt sigur că nu

mă temusem uneori să le consemnez aici. Prudența asta falsifică tonul acestui jurnal¹¹...“

Această discreție necesară, această preocupare constantă de a ascunde gândurile și actele cele mai intime se regăsesc, în mod recurrent, și la alții protogeniști.

La data de 24 mai 1942, Claude Mauriac nota, laconic, în carnetele sale: „Văzut Georges Izard, André Dubois etc. Ar fi multe de spus dacă...“ Și comentând aceste cuvinte, patruzeci de ani mai târziu (21 mai 1982), el precizează:

„... dacă mi-ar fi citit Gestapo-ul carnetele... Prin Georges Izard, prin André Dubois, prin Alain Le Ray, prin tatăl meu, eram în contact cu diverse forme de rezistență. Impossibilitatea în care mă aflam de a vorbi despre ele îmi dezechilibrează jurnalul din vremea Ocupației. Tocmai ceea ce îmi era pe atunci interzis să exprim m-ar interesa astăzi cel mai mult¹².“

Citim aceste texte astăzi aruncând un alt fel de privire asupra lor, pentru că știm, după ce lucrurile s-au petrecut deja, că autorii lor erau angajați, în grade diferite, în Rezistență. Căutăm aşadar discrete aluzii, referințe codate pe care, până la urmă, le și dibuim uneori.

În acest peisaj dominat de lucruri nespuse, jurnalul lui Agnès Humbert frapează, o dată în plus, prin conținutul lui, care se situează în afara normelor. Autoarea a fost mai mult decât o simpatizantă a Rezistenței sau o persoană care trezește conștiințele: angajată trup și suflet în lupta împotriva ocupantului, ea a jucat în această luptă, după cum se va vedea, un rol de prim-plan, încă din vara lui 1940. Martoră unică în felul ei, Humbert este martoră mai cu seamă prin ceea ce dezvăluie din faptele și gesturile ei. Acolo unde alții autori de însemnări zilnice tac cu obstinație, păstrând pentru ei, în străfundurile memoriei, „până și numele celor care, în tăcere și în taină, salvează onoarea¹³“, ea povestește totul fără nici cea mai mică cenzură, fără reținere. Își destăinuie fără ocolișuri starea de spirit de după dezastrag, nu face nici un mister din nevoia ei vitală de a se revolta și de a acționa, dar, mai cu seamă, își prezintă cu multe detalii întâlnirile, primele acțiuni disidente întreprinse, contactele stabilite... Sub pana ei, Rezistența, departe de a fi un subiect tabu, devine dimpotrivă obiectul principal, central și aproape unic al spuselor ei.

Metodic, vreme de nouă luni, ea creează un prețios „ierbar“, în care păstrează tot ce întreprind ea și prietenii ei. De-a lungul paginilor, lasă astfel să se vadă funcționarea unuia dintre primele grupuri de rezistență din zona ocupată, cu tatonările, progresele și succesele respective, cu dificultățile și cu acțiunile de forță. Înregistrare atentă a trecutului, jurnalul ne restituie sunetul, imaginea și savoarea unei epoci încheiate și ale unei lupte secrete. El îngăduie cititorului, la mai mult de o jumătate de secol după fapte, să realizeze o imersiune incomparabilă în ambianja primului an de ocupație, să abordeze universul mental al unei femei aflate în Rezistență încă din primul ceas, să înțeleagă, în sfârșit, mecanismele unei organizații pe cale de a se naște. Această scufundare *in vivo* în inima Rezistenței este pasionantă. Ea oferă un punct de vedere unic și lasă să se întrevadă o lume dispărută, ale cărei vestigii sunt rare și pe care istoriografia le-a neglijat multă vreme.

De la sfârșitul războiului, într-adevăr, mărturii, studii universitare și lucrări diverse tratând subiectul Rezistenței franceze formează o impresionantă culegere de mai multe mii de titluri. Dar acest belșug de lucrări ascunde, în realitate, profunde disparități. Accentul a fost pus de la început pe marile organizații, astfel că solide monografii au înfățișat istoria „mișcărilor“, a celor din zona de sud mai întâi, iar mai recent a celor din zona ocupată. De asemenea, relațiile complexe între Franța liberă și cei ce au acționat în Rezistență, din interiorul țării ocupate, sunt astăzi mai bine cunoscute. Aceste lucrări, dincolo de subiectele tratate și de elementele specifice proprii, întocmesc portretul unei Rezistențe care, de bine, de rău, și trecând prin numeroase vicisitudini, s-a organizat, a ajuns la maturitate și și-a construit unitatea. Alături de aceste domenii semnalate persistă zone de umbră, iar această constatare e valabilă în mod deosebit pentru primele inițiative de rezistență. Puțin studiate, ele apar astăzi, în lumina cunoștințelor dobândite, ca niște „unghiuri moarte“ ale istoriografiei. Evocate rapid în totalitatea studiilor asupra acestui subiect, primii pași ai refuzului sunt abordați ca fiind de o „preistorie“, o sumă de acțiuni confuze și fără urmări și care, în cel mai bun caz, au pregătit viitorul. Rudă săracă a cercetării științifice, copilăria timpurie a „disidenței“ interne a fost neglijată. Modurile ei

de structurare, activitățile ei, cât și caracteristicile specifice rămân niște teritorii în mare parte necunoscute.

Chiar și întrebuințarea pe care istoricul o dău textului lui Humbert este revelatoare pentru această lipsă de interes. Dacă *Războiul nostru* este, după cum s-a spus, citat în mod obișnuit, este pentru faptul că furnizează un exemplu comod și, pe deasupra, împede despre primele forme de refuz. Prin câteva citate bine alese, suntem trimiși, în realitate, la „rețeaua de la Muzeul Omului“, simbol prin excelență al acestei disidențe de pionierat. Referința la Humbert este aşadar, în cea mai mare parte a timpului, pur ilustrativă și superficială. Istoricii au trecut „pe lângă“ un text a căruia bogătie nu s-au priceput întotdeauna s-o măsoare. Dar ei nu sunt singurii răspunzători pentru puternicul con de umbră care înconjoară Rezistența aflată la începuturile ei. Martorii însăși se arată adesea puțin doritori să vorbească despre subiect, pentru simplul motiv că și-l amintesc prost. Memoria, prin natura ei, ierarhizează și selecționează, privilegiind cutare eveniment în detrimentul altuia. Memoria supraviețuitorilor din Rezistență nu scapă nici ea acestei reguli, iar amintirile lor cele mai îndepărtate, cele din prima perioadă a clandestinității, au pierdut din precizie, au devenit confuze, ajungând uneori chiar să se steargă, acoperite de imagini mai recente sau mai marcante. Christian Pineau, membru al Rezistenței din 1940, fondator al grupului *Libération-Nord*, șef de rețea și prim conducător al Rezistenței din interiorul țării care a făcut călătoria la Londra, trece astfel foarte rapid, în memoriile sale¹⁴, peste începuturile implicării personale. Ponderea „Începutului“¹⁵ este, astfel, în mod net subestimată. Partea esențială a afirmațiilor nu privește de altfel activitățile sale în Rezistență, ci întemnițarea la închisoarea Montluc din Lyon și, mai cu seamă, deportarea la Buchenwald care, numai ea, acoperă jumătate din carte. Asupra unui fenomen identic se apela că și Germaine Tillion; miezul memoriei ei este aproape integral „ocupat“ de experiența concentratoriară¹⁶ în detrimentul restului. Aici, deportarea formează un val atât de des și amintiri atât de pregnante, încât Rezistența de la începuturi, lăsată mai la urmă, devine un obiect confuz și secundar.